

Dunja Dobaja *

Prekmurje v viharju druge svetovne vojne**

IZVLEČEK

Prispevek se osredotoča na pregled dogajanja v Prekmurju v času druge svetovne vojne. Prekmurje je bilo od leta 1941 pa do leta 1944 praktično povsem odrezano od ostale Slovenije. Partizansko gibanje v Prekmurju je bilo v veliki meri odvisno od samega sebe in zato šibko. Nov zagon je dobilo jeseni 1944, ko je prišla po ukazu glavnega poveljstva NOV v Prekmurje prva partizanska bojna enota. Štela je 36 moških, a je bila kmalu potisnjena čez Muro. Zaradi izdajstva je bilo partizansko gibanje v Prekmurju ponovno oslABLJENO. Konec januarja 1945 je bila sicer v Strehovcih oblikovana Prekmurska četa, ki pa se je zapletla v hude boje z okupatorjem in se razdelila na več skupin. Ob prihodu Rdeče armade v Prekmurje se je na tem območju nahajala le manjša skupina partizanov.

Ključne besede: Prekmurje, madžarska okupacija, represija, Štefan Kovač, Prekmurska četa

* Dr., znanstvena sodelavka, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, dunja.dobaja@inz.si;
ORCID: 0000-0001-8501-8573

** Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0280 *Ekonomska, socialna in okoljska zgodovina Slovenije*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno dejavnost in inovacije Republike Slovenije iz državnega proračuna.

ABSTRACT

PREKMURJE IN THE MAELSTROM OF WORLD WAR II

The article focuses on the events in the Prekmurje region during World War II. From 1941 to 1944, this part of the Slovenian territory was almost completely cut off from the rest. The local Partisan movement was largely self-reliant and therefore weak. It received a new impetus in the autumn of 1944, when the first Partisan combat unit, consisting of 36 men, arrived in the Prekmurje region on the orders of the National Liberation Struggle High Command. However, it was soon pushed back across the river Mura. Due to betrayal, the Partisan movement in Prekmurje was once again weakened. At the end of January 1945, the Prekmurska četa company was established in the village of Strehovci but got involved in a fierce battle with the occupying forces and split into several groups. When the Red Army arrived in the Prekmurje region, only a small group of Partisans was in the area.

Keywords: Prekmurje, Hungarian occupation, oppression, Štefan Kovač, Prekmurska četa

Uvod

6. aprila 1941 je nemška vojska brez bojov zasedla Prekmurje. Nemška oblast je trajala le deset dni. 16. aprila 1941 so Nemci na svečani prireditvi v Murski Soboti Madžarom predali celotno Prekmurje, razen štirih naselij na severozahodnem delu (Fikšinci, Kramarovci, Ocinje in del naselja Serdica), kjer je bilo večinsko nemško prebivalstvo.¹ Madžarski okupator je takoj uvedel vojaško upravo, ki je izvršila predpriprave za prevzem uprave s strani civilne oblasti. Dne 15. avgusta 1941 je bila v Prekmurju uvedena civilna upravopolitična oblast izključno po madžarskih predpisih.² Vojaška uprava je torej pomenila le vmesno fazo k popolni vključitvi zasedenih ozemelj v madžarsko administrativno razdelitev. Cilj je bila čimprejšnja vzpostavitve stanja pred razpadom Avstro-Ogrske monarhije. Proces vključevanja zasedenega ozemlja je madžarski parlament zaključil 16. decembra 1941 s sprejetjem zakona o ponovni priključitvi zasedenih južnih območij k madžarski sveti kroni in o njihovi združitvi z državo, ki je bil objavljen 31. decembra 1941.³

Madžarska okupacijska uprava je naredila ločnico glede ravnanja s t. i. domačim prebivalstvom in priseljenci. Med domače prebivalstvo je uvrščala vse tiste, ki so na območju Kraljevine Madžarske živeli sami ali pa so tu živeli njihovi starši pred

1 Kovács, Represija v Prekmurju, 186.

2 SIAS 220, t. e. 1, a. e. 1, Referat o ustanovah v Prekmurju za časa madžarske okupacije.

3 Fujs, Izhodišča madžarske okupacijske politike, 179.

31. oktobrom 1918, vse ostale osebe je imela za priseljence,⁴ to so bili učitelji, uradniki in primorski kolonisti, ki so bili v okviru jugoslovanske agrarne reforme naseljeni v okolico Dolnje Lendave ob jugoslovansko-madžarski meji,⁵ in jih je želela izgnati iz države. Za madžarsko okupacijsko upravo je bila sporna tudi skupina domačih levo usmerjenih izobražencev, ki so jih kot komuniste preganjale že jugoslovanske oblasti.⁶ Sicer pa je bil odnos madžarskega okupatorja do slovenskega prebivalstva sprva taktično prizanesljiv. Kot je zapisal nekdanji aktivist Martin Žalik v svojem poročilu o položaju v Prekmurju med okupacijo, madžarski okupator sprva prekmurskega prebivalstva, razen komunistov, na splošno ni preganjal.⁷ Na ta način ga je seveda želel postopoma pomadžariti.

V letu 1941 je odpor proti okupatorju temeljil na posameznikih, ki so pripadali predvojnemu levo usmerjenim elementom, predvsem komunistični partiji. Opirali so se na mrežo zaupnikov. »Bil je skoraj v vsaki vasi kdo, na kogar so se mogli opreti.«⁸

Prekmurski komunisti so načrtovali oborožene akcije in celo oblikovanje partizanske čete, ki bi postopoma prerastla v bataljon. Do jeseni naj bi partizanska enota delovala v Prekmurju, pozimi pa bi se umaknila na Pohorje.⁹ Nadaljnji razvoj dogodkov je pokazal, da so bili tovrstni načrti v tistem trenutku nerealni in znak neizkušenosti v vojaških zadevah. Prekmurje namreč ne premore gora in strnjene gozdove, poleg tega je prepleteno s cestami. To je v obravnavanem obdobju pomenilo, da je okupator lahko v zelo kratkem času prišel v vsak del Prekmurja. Tudi kasnejša Prekmurska četa je bila neprestano v gibanju. Na istem mestu se je zadrževala le dan, največ dva, sicer bi jo okupator odkril.¹⁰ Zanimiv je opis prekmurskih gozdov pisatelja Miška Kranjca, sicer člana mestnega komiteja Komunistične partije Slovenije (KPS) Murska Sobota, ki se je moral po 6. juliju 1941 zaradi nevarnosti aretacije umakniti v ilegalo: »Gozdovi v dolnjem Prekmurju niso prav nič prikladni, da bi se bili zatekali v nje. Predvsem so majhni, da so jih, kar se je kasneje tudi kadar koli zgodilo, zelo lahko prehajkali. Povrhu po naših gozdovih vedno hodijo ljudje, tako da se mi je večkrat zgodilo, da me je kdo našel v njih, če sem se že tja zatekel.«¹¹

Težavnosti vojaškega organiziranja v letu 1941 pa ni povzročala le narava Prekmurja, ampak tudi pomanjkanje orožja. Orožje, ki ga je razpadla jugoslovanska vojska pustila za seboj, je v celoti prišlo v roke Nemcev. Nihče ni pomislil na njegovo zbiranje, kar je bila za partizansko gibanje v Prekmurju zamujena priložnost.¹² Prekmurska partijska organizacija je bila namreč mlada in neizkušena, poleg tega ob okupaciji nista bila navzoča dva vodilna partijska delavca, Štefan Kovač, sekretar mestnega komiteja KPS Murska Sobota, in Miško Kranjec, član mestnega komiteja,

4 Prav tam, 183.

5 Kovács, Represija v Prekmurju, 188.

6 Fujs, Izhodišča madžarske okupacijske politike, 185.

7 SI AS 1851, t. e. 37, a. e. 1297, Žalikovo poročilo o položaju v Prekmurju med okupacijo.

8 SI AS 1851, t. e. 37, a. e. 1296, Položaj v Prekmurju 1941 (Napisala žena Štefana Kovača).

9 Godina, *Prekmurje*, 41.

10 Žnidarič, *Četrta operativna cona*, 693.

11 SI AS 1724, t. e. 656/V, a. e. 6, Miško Kranjec: Bunkerji v Prekmurju.

12 Godina, *Prekmurje*, 22, 23.

ki sta bila že prej vpoklicana v jugoslovansko vojsko in sta se vrnila šele sredi aprila 1941 ter pričela z organizacijo odpora proti madžarskemu okupatorju.¹³

Neizkušenos, naivnost in neprevidnost odporniškega gibanja na eni strani ter učinkovit okupacijski policijski in sodni aparat na drugi strani sta povzročila razpad odporniškega gibanja že v letu 1941 in njegovo stagnacijo do jeseni 1944. V tem obdobju je bilo odporniško gibanje skoraj povsem odrezano od ostale Slovenije in navezano precej na samo sebe in krajevne sile ter zato šibko. Nov polet je dobilo jeseni in pozimi 1944/45 s prihodom nekaterih aktivistov s Štajerske.¹⁴

Prekmurje v letu 1941

Leta 1941 lahko govorimo le o posameznikih, ki so se upirali okupatorju. Večinoma so bili iz vrst predvojnih komunistov. Z okupacijo je Prekmurje ostalo ločeno od političnega središča v Ljubljani. Partijsko vodstvo¹⁵ v Prekmurju je ostalo brez povezave z ostalo Slovenijo. Organizacijo prekmurskih komunistov je vodil Štefan Kovač – Marko. Nekako v začetku poletja 1941 so dobili zvezo s pokrajinskim komitejem na Štajerskem in po njegovih navodilih pričeli usmerjati delo.¹⁶ Dejavnost prekmurskega partijskega vodstva se je v času organiziranja odpora razširila tudi v Medžimurje, ki je prav tako pripadlo madžarskemu okupatorju. Odporniško gibanje se je širilo in bilo omejeno na sabotažne akcije in trošenje letakov s protimadžarsko vsebino. Štefan Kovač je organiziral in pridobival nove ljudi. Komunistična partija v Prekmurju je v veliki meri odpravila predvojno ozkost in sprejemala nove člane. Po mnenju Miška Kranjca je bila pred vojno preveč navezana na ozek, v bistvu prijateljski krog in glede sprejemanja novih članov »preveč izbirčna, čakajoč nekako, da ljudje sami od sebe dozorijo«. ¹⁷ Načela Centralnega komiteja KPS in Izvršnega odbora Osvobodilne fronte (OF) je poskušala uresničiti v praksi in pridobiti za OF vsakogar, ki je nasprotoval okupatorju, ne glede na predvojno politično usmerjenost.¹⁸ V tem smislu je Kovač poskušal pridobiti za sodelovanje tudi rimskokatoliške duhovnike v Prekmurju. Ob obisku župnika Ivana Camplina v Petrovcih septembra 1941 je izjavil, da se zaveda različnosti svetovnega nazora katoliških duhovnikov na eni strani in komunističnega na drugi strani. Župnik Camplin se tega srečanja spominja takole: »Mi katoliški župniki, je rekel Kovač, smo dobri Slovenci. Zato bi mogli v osvobodilnem gibanju skupaj delati v korist velike Slovenije. V slovensko Osvobodilno fronto

13 Prav tam, 19.

14 SI AS 1277, t. e. 74, Poročilo delegacije SNOS za Prekmurje, 20. 4. 1945, Politično poročilo.

15 Prekmurje je imelo od leta 1938 lastno partijsko vodstvo. Sprva se je imenovalo mestni komite KPS Murska Sobota, nato okrožni komite Prekmurje. V organizacijskem pogledu se je navezovalo na pokrajinski komite KPS za severno Slovenijo. – Deželak Barič, KPS, 120.

16 SI AS 1851, t. e. 37, a. e. 1296, Položaj v Prekmurju 1941 (Napisala žena Štefana Kovača).

17 Deželak Barič, *Komunistična partija Slovenije*, 120, 121.

18 Godina, *Prekmurje*, 43.

sodi vsak, kdor je dober Slovenec.«¹⁹ Dekan lendavske dekanije in župnik v Turnišču Ivan Jerič, ki ga je v začetku okupacije mariborski škof imenoval za generalnega vikarja za Prekmurje, je na tovrstna povabila odgovoril, da s komunističnim gibanjem soglašja v smislu odpora proti okupatorju, ne pa v smislu »terorističnih dejanj«.²⁰ Sodelovanje katoliške duhovščine s komunističnim gibanjem je torej zavrnil in ostal na stališču programa, ki zavrača nasilna dejanja, a nasprotuje okupatorju.

O množičnem pristopu v OF sicer ne moremo govoriti, so pa različne sabotažne akcije imele velik vpliv predvsem na mladino. Odporniškemu gibanju se je priključila kmečka mladina, ki je bila pred vojno organizirana v Društvu kmečkih fantov in deklet, zlasti iz vasi Markišavci, Nemčavci, Gornji Petrovci, Adrijanci, Puconci, Borejci, Veščica, Polana, Sebeborci, Trnje, Černelavci.²¹ V Murski Soboti so se odporu priključili predvsem nekdanji Sokoli in drugi zavedni prebivalci mesta. Študentsko mladino je Kovač spodbujal z besedami: »Sedaj ni čas za študij, treba se je boriti.«²²

Madžarski okupator je izvedel prve aretacije prekmurskih komunistov že julija 1941. Zaradi vdora v čakovsko organizacijo so bile posledice. Štefanu Kovaču se je v tej fazi uspelo umakniti v ilegalo in nadaljevati z delom po zaupniških skupinah. Skupine so bile majhne, bilo naj bi jih okoli deset.²³ Madžarskemu okupatorju je uspelo do oktobra 1941 razbiti celotno organizacijo, vključno z okrožnim vodstvom za Prekmurje. Štefan Kovač je bil ustreljen ob aretaciji 18. oktobra 1941 v Gančanih,²⁴ Evgen Kardoš, Štefan Cvetko, Koloman Cigüt in drugi pa so bili obsojeni pred naglim vojaškim okrožnim sodiščem na procesu v Murski Soboti 29. oktobra 1941.²⁵ Kardoš in Cvetko sta bila obsojena na smrt, Cigütu se je kazen spremenila v dosmrtni zapor, Bojan Gabrijelčič, Koloman Flisar, Stanko Šerbec in Rudolf Zrinski so bili obsojeni na večletne zaporne kazni.²⁶ V tem letu je madžarski okupator aretiral v Prekmurju okoli 160 oseb.²⁷

Madžarski okupator je rezultate preiskave komunističnega/odporniškega gibanja v Prekmurju in procesa v Murski Soboti vključil v Spomenico o slovenskem komunističnem gibanju v Prekmurju, ki jo je 10. novembra 1941 izročil italijanskemu veleposlaniku v Budimpešti z namenom, da opozori italijanskega okupatorja na tiste aktiviste odporniškega gibanja, ki so se umaknili v Ljubljano.²⁸ Italijansko zunanje ministrstvo je povzetek spomenice 1. februarja 1942 poslalo tudi visokemu komisarju za ljubljansko pokrajino Emiliju Grazioliju v Ljubljano.²⁹

Zaradi omenjenih ukrepov madžarskega okupatorja je bilo odporniško gibanje v Prekmurju demoralizirano in ni moglo nadaljevati z delom. V začetku novembra je

19 Ferenc, Nekaj dokumentov, 710.

20 Prav tam, 711.

21 Godina, *Prekmurje*, 43.

22 Novak, Orešnik in Štičl, *Pomniki NOB*, 293.

23 SI AS 1851, t. e. 37, a. e. 1297, Žalikovo poročilo o položaju v Prekmurju med okupacijo.

24 Prav tam.

25 Ferenc, Nekaj dokumentov, 702.

26 Prav tam, 702–07.

27 SI AS 1724, t. e. 656, a. e. 6, Poročilo okrožnega odbora OF za Prekmurje, 1. 11. 1944.

28 Ferenc, Nekaj dokumentov, 701, 702.

29 Prav tam, 702.

bil sicer na novo oblikovan okrožni komite z Mimo Kovač kot sekretarko in Vinkom Meglo, a zaradi splošne demoralizacije ni mogel opravljati dela.³⁰ Kovačeva se je decembra umaknila v Zasavje, Megla je skušal obnoviti organizacijo preko Medžimurja in Slovenskih goric, a je v začetku leta 1942 padel. Redki preostali komunisti (Miško Kranjec, Martin Žalik) in sodelavci odpora proti okupatorju so se zaradi dolgotrajno prekinjenih zvez s pokrajinskim vodstvom na Štajerskem pasivizirali. Do leta 1944 je v Prekmurju prenehalo vsakršno organizirano delo.³¹

Razlog za vdor madžarskega okupatorja v odporniško organizacijo in njeno uničenje v letu 1941 je treba iskati v tem, da odporniško gibanje v madžarskih vrstah ni imelo svoje obveščevalne službe. O slabem pretoku ključnih informacij priča podatek, da nobenemu članu okrožnega vodstva ni bila znana aretacija Evgena Kardoša, enega izmed ključnih voditeljev komunističnega/odporniškega gibanja, člana okrožnega komiteja KPS. Druga pomanjkljivost pa je pomanjkanje konspiracije, čemur so se organizatorji odpora premalo posvečali. Preveč ljudi je vedelo preveč.³²

Represija madžarskega okupatorja

Obdobje od konca leta 1941 do 1944 je bilo v znamenju obračuna madžarskega okupatorja s sodelavci odpora proti okupatorju. V začetku decembra 1941 je pred vojaškim sodiščem v mestu Vac potekal drugi sodni proces. Obtoženi so bili obsojeni na večletne zaporne kazni.³³ Maja 1942 je bil v mestu Pečuh organiziran tretji sodni proces, tokrat pred civilnim sodiščem. Večino obsojenih z omenjenih dveh procesov so odpeljali na rusko fronto čistit minska polja. Njihova usoda je bila različna. Bodisi so padli bodisi so prebegnili k Rdeči armadi, kjer so jih odvedli v taborišče Hrenovlje. Mnogi so tu umrli zaradi tifusa in griže; redki so preživeli.³⁴ Tisti, ki so se uspeli izogniti aretacijam, so se večinoma umaknili iz Prekmurja in se priključili partizanskemu gibanju v Sloveniji ali na Hrvaškem. Omenimo Daneta Šumenjaka in Ferda Godino.³⁵ Sodni procesi in internacije je madžarski okupator nadaljeval tudi v letu 1943. Pred vojaškim sodiščem v Murski Soboti je bilo obsojenih devetnajst prekmurskih in 120 medžimurskih sodelavcev odporniškega gibanja.³⁶ Na splošno lahko rečemo, da so procesi dosegli svoj namen in vzbudili strah med prebivalstvom.

Konec junija 1942 je madžarski okupator po neuspelih pogajanjih z Italijo glede izročitve kolonistov interniral 587 primorskih kolonistov iz okolice Dolnje Lendave v taborišče Sárvár.³⁷

30 Deželak Barič, *Komunistična partija Slovenije*, 121.

31 Prav tam.

32 Godina, *Prekmurje*, 81, 82.

33 Novak, Orešnik in Štičl, *Pomniki NOB*, 302.

34 Prav tam.

35 Godina, *Prekmurje*, 92.

36 Novak, Orešnik in Štičl, *Pomniki NOB*, 303.

37 Kovács, *Represija v Prekmurju*, 186.

Žrtve represije madžarskega okupatorja so postali tudi Judi. Konec leta 1942 so postali žrtve preganjanja tudi prekmurski Judi. Mlajše Jude so Madžari že konec leta 1942 odpeljali v specialne delavske bataljone, v letu 1944 pa so se pričele odločilne čistke judovskega prebivalstva v Prekmurju. Zaradi holokavsta prekmurskega judovstva praktično ni bilo več.

Po kapitulaciji Italije septembra 1943 je madžarski okupator poostril nadzor na meji in dejansko še bolj izoliral Prekmurje od ostale Slovenije.

Prekmurje je veljalo za najbolj zahtevno območje v odporniškem gibanju na Slovenskem, o katerem sta imela tako pokrajinsko kot osrednje vodstvo slovenskega partizanskega gibanja zelo skromne podatke. V Prekmurje sta poskušala poslati svoje zaupnike, a do poletja 1944 neuspešno. Posebno med aktivisti v Ljutomerskem okrožju je bil prisoten strah pred Prekmurjem, ki ga je represija madžarskega okupatorja še povečala. Ferdo Godina pa v svojem delu Prekmurje 1941–1945 navaja tudi zanimivo razmišljanje Toneta Ferenca o tesni povezavi med razvojem štajerskega in prekmurskega partizanskega gibanja.³⁸ Poudarja, da bi bil razvoj partizanskega gibanja v Prekmurju drugačen, če bi bilo na štajerski strani, torej na desnem bregu Mure, močnejše, bolj utrjeno in bolj množično odporniško gibanje. Udarci, ki jih je gibanje doživelo na Štajerskem (npr. aretacija Štefana Kuharja, člana okrožnega komiteja KPS za Ljutomer in Radgono, uničenje celotnega pokrajinskega komiteja za severno Slovenijo, ki naj bi usmerjal partizansko gibanje tudi v Prekmurju, uničenje Lackove čete avgusta 1942, uničenje Pohorskega bataljona januarja 1943), so bili tudi udarci za odporniško gibanje v Prekmurju.³⁹

Poskusi oživitve odporniškega gibanja v letu 1944

Pobuda za ponovno oživitev organiziranega odporniškega gibanja je prišla s Štajerske. K temu so prispevali tudi ugodni zunanjepolitični dogodki. Rdeča armada se je bližala Madžarski, zahodni zavezniki so prodirali po Apeninskem polotoku proti severu, v Normandiji se je 6. junija 1944 izkrcala anglo-ameriška armada, jugoslovanska partizanska vojska je doživljala uspehe.

V letu 1944 je sklenil pokrajinski odbor OF za Štajersko na predlog CK KPS povečati število aktivistov v severovzhodni Sloveniji, predvsem na obeh bregovih Mure, in prodreti čim bolj na vzhod, torej v Prekmurje. Dosego zastavljenega cilja je bilo moč doseči s politično izkušenim kadrom, temu cilju pa je sledil tudi štab 4. operativne cone, ki je določil za delo v Prekmurju Daneta Šumenjaka – Mirana, poverjenika Varnostno-obveščevalne službe (VOS), in Jožeta Kramarja – Juša, člana oblastnega komiteja Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ) za Štajersko.⁴⁰ Šumenjak

³⁸ Godina, *Prekmurje*, 115, 116.

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ Hribovšek, *Prekmurska brigada*, 27.

je bil izkušen obveščevalec iz Prekmurja, Kramar pa je bil izkušen partijski organizator iz Trnja v Dravskem Središču. V Prekmurje sta prišla s spremljevalci. Šumenjakova skupina je imela posebne obveščevalne naloge. V tem kontekstu je Šumenjak v začetku septembra odpotoval v Budimpešto, kjer je živel več protifašistično usmerjenih prekmurskih visokošolcev, s katerimi se je povezal. Iskal je stike tudi z drugimi protimadžarsko usmerjenimi Prekmurci, tako npr. Ivanko Kranjc, ženo pisatelja Miška Kranjca, ki je bila konfinirana v Budimpešti. Zlasti pomemben vir informacij je bil stik z Rudijem Čačinovičem, predvojnim komunistom, zaradi njegove široke politične razgledanosti.⁴¹

Čeprav je bilo delo Šumenjaka v prvi vrsti obveščevalne narave, ga je razvoj dogodkov poleti 1944 privedel tudi v organiziranje odpora, torej na področje političnega dela, ki je bilo sicer domena Jožka Kramarja. Okoliščine za delo so bile ugodne. Vedno več prekmurskih fantov se je izmikalo mobilizaciji v madžarsko vojsko, kar je ustvarjalo možnosti za njihovo vključitev v oborožen odpor. Uspehi zaveznikov in partizanske vojske so razgibali narodnostno zavest Prekmurcev in vplivali na njihovo pripravljenost za aktivno sodelovanje v boju proti okupatorju. S političnim delom sta Kramar in Šumenjak ustvarila ugodna tla v približno 20 vaseh ter v sami Murski Soboti.⁴² Njuno politično delo je bilo osredotočeno na pripravo terena za oboroženo delovanje proti okupatorju. V ta namen sta iskala stike z zavednimi Prekmurci, ki so bili pripravljene nuditi zavetišče pripadnikom odporniškega gibanja, pripravljala pogoje za organizacijo OF in čimprejšnje oborožene akcije. Pri svojem delu sta si prizadevala »povezati različnost«, najti skupno točko tudi z drugače mislečimi v skupnem odporu proti madžarskemu okupatorju. Tako jima je uspelo pridobiti katoliške študente iz Turnišča in Nedelice.⁴³ V svojem poročilu Pokrajinskemu komiteju (PK) KPS za Štajersko je Kramar sicer opozoril na pojave protirevolucionarnih elementov, a kot osamljen primer.⁴⁴ Situacija v Prekmurju je bila namreč glede tega vprašanja veliko bolj specifična kot pa v Ljubljanski pokrajini. Stališče (večine) katoliške duhovščine v Prekmurju je jasno izrazil dekan Ivan Jerič v že omenjenem pogovoru s Štefanom Kovačem leta 1941. Kljub ideološkim razlikam med katoliškimi duhovniki in organizatorji odporniškega gibanja med njimi ni prihajalo do konfliktov. Tudi slovenski zavedni katoliški duhovniki so se zaradi svojega medvojnega delovanja kmalu znašli v nemilosti. Po policijskih zaslišanjih so jih večinoma premestili v različne župnije na Madžarskem.⁴⁵ Videnje vloge katoliške duhovščine v Prekmurju je podala v svojem poročilu delegacija Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta za Prekmurje aprila 1945. Katoliška duhovščina naj bi zaradi šibkega odporniškega – v viru »narodno-osvobodilnega gibanja« – zavzela navidezno nevtralen položaj ter celo s postavljanjem manjših zahtev ohranila videz nosilca narodne zavesti. Takšen položaj

41 Prav tam, 28, 29.

42 Majcen, *Prekmurska četa*, 40.

43 Godina, *Prekmurje*, 129.

44 Prav tam, 130.

45 Fujs, Izhodišča madžarske okupacijske politike, 183.

je bil mogoč zaradi odrezanosti od »slovenskega klerikalnega vodstva«. S tovrstnimi postopki je ostala katoliška duhovščina v nasprotju s protestantsko v očeh Slovencev nekompromitirana.⁴⁶

Dane Šumenjak – Miran je PK KPS posredoval pregled političnega položaja avgusta 1944.⁴⁷ Poudaril je zahtevnost položaja v Prekmurju in opozoril, da potrebuje za oblikovanje realne slike o razmerah več časa. Hkrati je opozoril na odrezanost Prekmurja v smislu prihajanja informacij, saj zapiše: »Tukaj smo od dogajanj pri Vas popolnoma odrezani. Ne izvemo popolnoma nič. Vse, kar izvemo po govorjenju tistih, ki poslušajo radio, moramo tolmačiti sami /dogovor med Šubašičem in Titom itd./«⁴⁸ V tem kontekstu je bil nujen redni dotok literature. Po drugi strani pa je v svojem poročilu pozval PK KPS, naj okrepi zvezo v obratni smeri, torej iz Prekmurja do Ljutomera, za nemoten potek pošte in oseb v partizanske enote na Štajerskem.

Glede dogajanja v samem Prekmurju je v poročilu izpostavil začetek izgrajevanja odbora OF za Lendavo in Mursko Soboto ter stik s pisateljem Miškom Kranjcem, ki je bil, po njegovem mnenju, najboljši poznavalec razmer v Prekmurju in zato nepogrešljiv pri seznanjanju posameznih nivojev revolucionarne oblasti o tamkajšnjem dogajanju.⁴⁹ Očitno je Šumenjak precenil njegovo vedenje o Prekmurju, saj je Okrožni komite KPS Ljutomer konec novembra 1944 Oblastnemu komiteju KPS za Štajersko poročal o pomanjkljivem vpogledu Kranjca v prekmurske razmere.⁵⁰ Povedano si lahko razlagamo z njegovo globoko ilegalo in skrivanjem po uničenju odporniškega gibanja v letu 1941.

V začetku oktobra 1944 je Prekmurje dobilo tudi prvo borbeno partizansko enoto. Štab IV. operativne cone je namreč poslal obveščevalnega oficirja glavnega štaba NOV Slovenije Ivana Majnika – Džemsa s skupino 23 borcev⁵¹ iz Lackovega odreda na območje severne Štajerske z namenom raziskati pogoje za partizansko gibanje in po možnosti za prodor tudi v Prekmurje. Tu naj bi vzpostavili stike z aktivisti, Prekmurcem dokazali prisotnost organizirane oborožene partizanske čete ter pridobili njihovo zaupanje in sodelovanje. Partizanska enota je prišla v Prekmurje 1. oktobra pri Gibini, od koder se je pomaknila proti Polani in dalje skozi Turnišče v Bogojino. 6. oktobra se je pri Fokovcih spopadla z madžarsko posadko in se istega dne pri Gibini vrnila čez Muro na štajersko stran.⁵² Za ocenitev položaja in izpolnitev zadane naloge se je morala enota hitro gibati, tudi podnevi. Pri okupatorju je prisotnost večje partizanske enote vsekakor vzbudila vznemirjenje, saj so se »pravi« partizani prvič pojavili v teh krajih. Sprva so Madžari reagirali precej mlačno in proti enoti pošiljali zgolj izvidnice,

46 SI AS 1277, t. e. 74, Poročilo delegacije SNOS za Prekmurje, 20. 4. 1945, Politično poročilo.

47 SI AS 1639, t. e. 1, a. e. 3, OK KPS Ljutomer, tovarišem PK KPS, 28. 8. 1944.

48 Prav tam.

49 Prav tam.

50 SI AS 1639, t. e. 1, a. e. 3, Okrožni komite KPS Ljutomer, 20. 11. 1944.

51 Majcen, *Prekmurska četa*, 42. V različnih virih so razlike glede števila borcev. V brošuri *Ob mejnikih revolucije*, ki jo je izdala Občinska konferenca ZMS Murska Sobota leta 1971, lahko na strani pet preberemo, da je enota štela 36 mož. V poročilu Okrožnega odbora OF za Prekmurje z dne 4. 11. 1944 je podatek o okrog 40 borcih. – SI AS 1724, t. e. 656, a. e. 6, Poročilo okrožnega odbora OF za Prekmurje, 4. 11. 1944.

52 Majcen, *Prekmurska četa*, 42.

peti dan pa so že bojno delovali v večjem številu. Hiter prehod čete Lackovega odreda je imel na Prekmurce velik moralni učinek, ki je spodbudil njihovo naklonjenost do partizanskega gibanja, ni pa pustil nobenih sledi v sami organizaciji odporniškega gibanja, saj Majniku ni uspelo vzpostaviti stika s Kramarjem, Šumenjakom in njunimi zaupniki. Tovrstni stiki bi verjetno četi omogočili daljše zadržanje v Prekmurju, vsaj toliko časa, da bi mobilizirala tiste prekmurske fante, ki so se skrivali pred vpoklicem v madžarsko vojsko.⁵³ Poročilo Okrožnega odbora (OO) OF za Prekmurje⁵⁴ z dne 1. novembra 1944 je bilo glede hitrega prehoda Džemsove čete zelo kritično. Smatralo je, da enota svoje naloge ni izvršila, ker je »iz nerazumljivih razlogov odklonila sodelovanje s skupino tov. Juša in OOOOF in po enem tednu ravno tako iz nerazumljivih razlogov zapustila Prekmurje«.⁵⁵

Ta »nerazumljiv« umik je imel, upoštevajoč poročilo, tudi negativen vpliv na prekmursko prebivalstvo, katerega razpoloženje se je ohladilo. Posledično je trpelo tudi delo OOOOF; reorganizacija štajerskih okrožij septembra 1944 je namreč nalagala ljutomerskemu OOOOF, v katerega je bilo vključeno tudi Prekmurje, neposredno odgovornost tudi za delo čez Muro. Umik omenjene enote je imel negativne posledice tudi za vojaške obveznike, ki so se po navodilu OOOOF pričeli pred mobilizacijo skrivati po gozdovih, saj se je pričakovala njihova vključitev v partizansko enoto. To se ni zgodilo, drugih zvez ni bilo, zato je 300 prekmurskih fantov postalo žrtev prisilne mobilizacije in deportacij.⁵⁶ V literaturi (npr. Hribovšek, 1975) je glede vprašanja, zakaj ni prišlo do stika med četo in domačimi aktivisti, prisotno stališče, da se četi to ni posrečilo, čeprav je na vse strani pošiljala patrolje, ki so imele nalogo vzpostaviti stik z aktivisti. V fondu Arhiva Slovenije z naslovom Okrožni odbor OF Ljutomer je ohranjen dokument s podpisom Jožeta Kramarja – Juša z dne 12. oktobra 1944.⁵⁷ To je potrdilo za »tovariša Brkota«, ki ga je Kramar pooblastil, da vzpostavi zvezo s četo. V primeru, da bi mu uspelo vzpostaviti stik, je bilo omenjeno potrdilo dokaz, da gre za zanesljivo osebo. Torej lahko sklepamo, da sta se obe strani iskali, a se nista našli.

Na Madžarskem je sredi oktobra prišlo do odločilnih sprememb, to je do nastopa vlade Ferenc Szálásija, vodje fašistične stranke puščičastih križev (Nyilaskeresztes). OOOOF za Prekmurje v poročilih Oblastnemu komiteju KPS (OBKOM) in Pokrajinskemu odboru OF (POOF) za Štajersko to opisuje kot zamujeno priložnost

53 Prav tam.

54 Uporabljam oznako iz vira SI AS 1724, t. e. 656, a. e. 6, Poročilo okrožnega odbora OF za Prekmurje, 1. 11. 1944, pri čemer je treba upoštevati, da je Pokrajinski odbor (PO) OF za Štajersko septembra obvestil svoje okrožne odbore o novi razdelitvi Štajerske in Prekmurja na okrožja in okraje, kar je posledica sklepa SNOS poleti 1944. Okrožja so bila povečana, saj je bil cilj, da postanejo posredniški člen med okraji in pokrajinskim odborom. Prekmurje z okrajema Murska Sobota in Dolnja Lendava je bilo vključeno v ljutomersko okrožje. Z omenjeno reorganizacijo je bila ljutomerskemu okrožnemu komiteju KPS in odboru OF naložena neposredna odgovornost za delo tudi v Prekmurju. Reorganizacija pa naj bi Prekmurju omogočila tudi organizacijsko povezavo, ki bi bila bližje kot prejšnja s POOF. V: Majcen, Prekmurska četa, str. 47. Reorganizacija okrožij je prinesla tudi nekoliko organizacijske zmede zaradi izredno slabih pisemskih povezav. V Slovenskih goricah tako v prvi polovici oktobra 1944 še niso vedeli za združitve obih prekmurskih okrožij, slovenjegoriškega in ljutomerskega, v eno ljutomersko okrožje. – Godina, Prekmurje, 153.

55 SI AS 1724, t. e. 656, a. e. 6, Poročilo okrožnega odbora OF za Prekmurje, 1. 11. 1944.

56 Prav tam.

57 SI AS 1724, t. e. 656, a. e. 6, Potrdilo s podpisom Jožeta Kramarja – Juša z dne 12. oktobra 1944.

za skupen oborožen nastop.⁵⁸ Hkrati je bil kritičen do postopkov aktivistov v oktobrskih dneh, torej do 20. oktobra. Prva kritika je bila usmerjena v sicer uspešno preskrbovalno in zastraševalno akcijo v Puconcih pri Murski Soboti, ki pa se je zgodila brez vednosti OOOF. Madžarski časopis *Muraszombates Vidéke* je objavil članek o »divjanju« partizanov v Puconcih. Beremo lahko, da so dobro oboroženi partizani pri notarju uničili opremo, ukradli obleko, polomili telegraf na postaji in izropali pošto. »K sreči« so partizani »samo razgrajali«, nikogar niso poškodovali in niso storili »nobenih surovosti«. Članek poroča, da so oblasti energično postopale, saj je »nezdružljivo, da bi nekaj oseb ukinilo osebno varnost in varnost imetja, kar je do zdaj bilo za Prekmurje značilno«. Članek poziva k »temeljiti čistki«.⁵⁹ Reorganizacija štajerskih okrožij septembra 1944 je namreč, kot rečeno, nalagala ljutomerskemu OOOF, v katerega je bilo vključeno tudi Prekmurje, neposredno odgovornost tudi za delo čez Muro. Predlog aktivistov poveljstvu komande v Murski Soboti za pogovore ob spremenjeni politični situaciji na Madžarskem je OOOF smatral za nespametno dejanje, saj so zaradi čakanja na odgovor zamudili pravi trenutek, v katerem bi svoje delovanje usmerili v oboroževanje mož, ki so se odtegnili madžarski mobilizaciji, v uničevanje železniške proge in telefonskih zvez ter druge manjše akcije, ki bi prispevale k destabilizaciji oblasti. Kritika je bila usmerjena tudi v dogodke v vasi Vaneča 20. oktobra, kjer so se Šumenjak, Alojz Kosi in Stane Červič nastanili pri nezanesljivih ljudeh, ki so jih izdali. Šumenjak in Kosi sta padla, Červič je bil ranjen zajet.⁶⁰ V tem kontekstu je OOOF opozoril na nujnost delovanja »le po navodilih in v zvezi z OOOF za Prekmurje«⁶¹ ter na nujnost začetka oborožene akcije, saj so Madžari pripravljali nove aretacije vojaških dezertirjev in aktivistov. OOOF navaja v svojem poročilu z dne 4. novembra 1944, da je bilo interniranih v oktobrskih dneh okrog 140 oseb.⁶² Dne 3. in 17. novembra 1944 so v Prekmurju Madžari ponovno zaprli okoli 20 oseb.⁶³ Do konca leta je okupator ustrelil več kot 35 Prekmurcev, ki so dezertirali iz madžarske vojske.⁶⁴

Priprave na osvoboditev Prekmurja

Po oktobrskih dogodkih je v Prekmurju ponovno nastala vrzel, ki jo je bilo treba zapolniti z novimi aktivisti. Jeseni 1944 je ljutomerski okrožni komite KPS pravilno ocenil, da bo med prvimi pokrajinami v celoti osvobojeno Prekmurje, zato je treba pripraviti teren za nove okoliščine.⁶⁵ Izvršni odbor (IO) OF je pozival pokrajinske

58 SIAS 1724, t. e. 656, a. e. 6, Poročilo okrožnega odbora OF za Prekmurje, 4. 11. 1944.

59 SIAS 1680, t. e. 1, a. e. 15, Partizani so divjali v Puconcih, 13. 10. 1944.

60 SIAS 1724, t. e. 656, a. e. 6, Poročilo okrožnega odbora OF za Prekmurje, 4. 11. 1944.

61 Prav tam.

62 Prav tam.

63 Novak, Orešnik in Štičl, Pomniki NOB, 309.

64 Prav tam.

65 Prav tam.

odbore k intenziviranju obveščevalne službe na celotnem slovenskem ozemlju.⁶⁶ Dne 20. oktobra je bil osvobojen Beograd, Rdeča armada se je približevala Budimpešti. V tistem trenutku so različni nivoji revolucionarne oblasti poslali aktiviste na območje Prekmurja. Tako sta konec oktobra 1944 poslala CK KPS in Glavni štab NOV in POS v Prekmurje Ferda Godino in skupino partizanov z oddajno radijsko postajo.⁶⁷ Njihova naloga je bila vzpostaviti organizacijo OF v Prekmurju, pošiljati CK KPS in oblastnemu komiteju za Štajersko redna politična in vojaška poročila, po osvoboditvi Prekmurja pa preprečiti morebitne neredne in poskrbeti za prevzem oblasti.

Obveščevalni oddelek Glavnega štaba NOV in POS je poslal v Prekmurje Ludvika Kreča – Romana, ki se je do takrat nahajal v Kozjanskem odredu. Z odredbo omejenega oddelka je bil imenovan za »šefa obveščevalnega punkta v Prekmurju ali Halozah«. ⁶⁸ Za svoje delo je bil odgovoren obveščevalnemu oddelku Glavnega štaba NOV in POS, disciplinsko pa je bil odgovoren Ferdu Godini – Marku, ki je vodil skupino političnih delavcev. Kreč je dobil izrecno navodilo, da se mora radijske postaje »v polni meri posluževati«. ⁶⁹ Radijska postaja je bila seveda ključnega pomena, zato je za njeno zaščito skrbela desetina borcev pod vodstvom vodnika Franca Medveščka. ⁷⁰ Krečeva naloga je bila ocenjevanje položaja na območju Prekmurja, Medžimurja, Haloz, Slovenskih goric in Hrvaškega Zagorja. V ta namen si je moral izgraditi svojo lastno mrežo zaupnikov. Informacije so morale biti preverjene z navedenim virom, informacije vojaškega značaja pa je dobival od Godine. Za usklajeno delovanje obveščevalne in politične linije je bilo treba vzpostaviti njuno najtesnejše sodelovanje in usklajevanje. Obveščevalni oddelek Glavnega štaba je poudarjal pomembnost temeljitega informiranja o razmerah na tem območju zaradi strateškega pomena Prekmurja v prihodnjih vojaških operacijah. Predvideval je, da bo verjetno postalo Prekmurje tudi baza za organiziranje novih nemških enot, izhodišče nemških in hrvaških oboroženih sil države NDH proti Nemčiji in območje fortifikacij, ki bi ovirale gibanje enot Rdeče armade. ⁷¹

V začetku januarja je Godina poslal poročilo o razmerah v Prekmurju, v katerem je poudaril, da so v Prekmurju dani pogoji za množično politično delo. Ljudje so pripravljeni sodelovati v OF, pri čemer ugotavlja, da versko prepričanje ni ovira. Kot zapiše, je »tudi v najbolj klerikalnih vaseh možno zastaviti delo«. ⁷²

Na nižjem oblastvenem nivoju je Oblastni komite (OBK) KPS za Štajersko poslal v Prekmurje konec novembra 1944 Frančka Majcna, člana POOF, in Cvetko Praprotnik – Štefko, članico OBK. Njuna naloga je bila vzpostavitev organizacije OF, po osvoboditvi pa organizacije oblasti. ⁷³ Mesec dni kasneje je Majcen podal POOF

66 SI AS 1487, t. e. 7, a. e. 94, Depeše CK KPS 1944.

67 Godina, *Prekmurje*, 152.

68 SI AS 1851, t. e. 106, a. e. 2093, Glavni štab NOV in PO Slovenije, obveščevalni oddelek, 27. 10. 1944.

69 Prav tam.

70 Prav tam.

71 Prav tam.

72 Majcen, *Prekmurska četa*, 61.

73 Godina, *Prekmurje*, 156.

obsežno poročilo o razmerah v Prekmurju,⁷⁴ v katerem razmere v Prekmurju predstavi zelo realno in na trenutke preseneti z določenimi informacijami, ki pričajo o razkroju okupatorske oblasti in ugodnih možnostih za politično in vojaško delovanje. Njegova splošna ugotovitev je bila: »prijetno sem presenečen.«⁷⁵ Splošno ljudsko razpoloženje je nudilo ugodne perspektive za uspešno politično delo. To je pomenilo, da so bili Prekmurci na splošno naklonjeni OF in pripravljeni sodelovati v njej, Majcen pa je vseeno zaznal, da to navdušenje ni ustaljeno, ampak je odvisno od položaja na frontah.

Majcen je ocenil, da je okupatorska oblast v Prekmurju v razkroju, kar naj bi bilo najbolj očitno pri vprašanju mobilizacije. Ob tem zapiše: »Dovolj je, da vzameš nahrbtnik in greš na vlak, se pelješ dve postaji, se zvečer zopet vrneš domov in oblasti je zadoščeno. Niti najmanjšega pregleda nimajo Madžari, kdo je v vojski in kdo se skriva.«⁷⁶ Na podlagi tega zaključuje, da Madžarom in Nemcem mobilizacija ni uspela. Poročila,⁷⁷ da so Nemci mobilizirali v Prekmurju 3000 moških, so torej neresnična. Splošna mobilizacija je bila dotlej razglašena le v lendavskem srezu, a tudi tam naj bi okupatorju uspelo pridobiti le nekaj nad sto moških. Vsi ostali so se, po njegovih poročilih, odtegnili mobilizaciji in se skrili. Tako naj bi bilo v vsaki vasi najmanj 150 skrivačev, ki jih je madžarski okupator seveda intenzivno lovil. Po podatkih Majcna se Nemci v tistem trenutku še niso vmešavali v vprašanje mobilizacije, so pa izvajali pritisk nad Madžari. Vzroke za tovrsten razkroj okupatorske oblasti je videl v dveh momentih, ki sta: »očitna sabotaža«⁷⁸ proti Nemcem nastrojenih Madžarov in prevelika dotedanja centralizacija celotnega oblastnega aparata; Budimpešta je odločala o vsem.

Zanimivo je njegovo poročilo o vojaškem položaju v Prekmurju, o katerem, kot zapiše, »smo imeli popolnoma napačno sliko.«⁷⁹ Po njegovih podatkih je bilo v Prekmurju pet žandarmerijskih postaj, v katerih je bilo od pet do petnajst mož, in štiri graničarske postojanke po 20 mož. Orožniki in graničarji naj bi sabotirali izvrševanje svoje službe in bili protinemško razpoloženi. Med njimi naj bi bilo malo t. i. njilašev, to je pripadnikov Szalasijevega fašističnega režima. Pomembna opora režima v Prekmurju je bila t. i. narodna garda, ki so se ji prostovoljno priključili predvsem njilaši. Oboroženi so bili s palicami in bati, redko s puškami. Majcen je v svojem poročilu presenečen ugotavljal, da ne eni ne drugi ponoči ne izvajajo nadzora, kar je seveda močno olajšalo gibanje. Glede nemških vojaških sil je Majcen poročal, da imajo nekaj operativne vojske in t. i. feldžandarmerijo, ki pa je je bilo »zelo malo«⁸⁰ z ozirom na bližino fronte. V nastali situaciji je Majcen ugotavljal, da se je nemška vojska usmerila predvsem v redno odpošiljanje nakradenega blaga z Madžarske, ni pa postavljala zased in kontrol.

74 SIAS 1724, t. e. 656, a. e. 6, Položaj, 29. 12. 1944.

75 Prav tam.

76 Prav tam.

77 Prav tam. Iz vira ni razvidno, katera poročila so mišljena (op. av.).

78 Prav tam.

79 Prav tam.

80 Prav tam.

V opisanem razsulu okupatorske oblasti je bilo pričakovati intenzivno delo domačih aktivistov, a je Majcen zapisal, da je z aktivisti »velik križ« in da so »šolski primer oportunitizma«. ⁸¹ Aktivisti, večinoma študentje, so imeli pomisleke glede široke organizacije in akcij. Vzroke njihovega oportunitizma je videl v njihovem skrivanju po odstranitvi vodilnih akterjev odporiškega gibanja. V dani situaciji je predlagal, naj se pritegne tiste, ki imajo voljo do dela in jih je še mogoče politično izpiliti, ter naj se vključi sposobne aktiviste s Štajerske.

Izredno pereče vprašanje, ki je terjalo hitre odgovore, so bili številni skrivači. Vojaška obveznost je namreč zajela fante od sedemnajstega leta starosti. ⁸² Rešitev je videl v njihovi čimprejšnji vključitvi v partizanske enote na drugi strani Mure oziroma v njihovi vključitvi v vojaško enoto v samem Prekmurju, katere ustanovitev je bila v tistem trenutku očitno v fazi priprav, saj je Majcen zapisal: »Skrb za organizacijo te vojaške edinice je prevzel tov. Bor, ki je že začel z delom.« ⁸³ Majcen je ocenil, da je treba takoj začeti z manjšimi sabotažnimi in vojaškimi akcijami, ki bodo razgibale teren.

V istem času kot Majcen in Godina sta v Prekmurju politično delovali članici OOOF Ljutomer, Gabriela Letonja – Atena in Slava Mihelič. ⁸⁴ Atena je v svojem poročilu Ljutomerskemu okrožju konec decembra 1944 enako kot Majcen ugotavljala, da so Prekmurci po večini protifašistično usmerjeni, a oportunistični. Dane pa so možnosti za ustanovitev krajevnih odborov OF. ⁸⁵

Prekmurje v letu 1945, do osvoboditve

Glede na omenjena poročila vseh treh političnih delavcev (Godine, Majcena, Letonje) je bil teren v Prekmurju ugoden za politično delo in oblikovanje vojaške enote. To ugodno spremembo moramo pripisati v prvi vrsti zmagam zaveznikov in bližajočemu se koncu vojne, zaradi česar so ljudje postali bolj sprejemljivi za ideje o novi državi in pripadnosti slovenskemu narodnemu telesu. Seveda pa je k pozitivnim spremembam in ugodnosti položaja prispevalo tudi vztrajno delo aktivistov, ki so se uspeli prebiti čez Muro, in domačih pripadnikov odporiškega gibanja. Glede na to, da so se Prekmurju približevale enote Rdeče armade, ni bilo dovolj le, da se v Prekmurju oblikuje širša organizacija terenskih odborov OF, treba je bilo začeti z oboroženimi akcijami in spričo tega pospešiti ustanovitev vojaške enote.

Pozitivne vesti so spodbudile Glavni štab NOV in POS k nadaljnjim navodilom aktivistom v Prekmurju. Tedanji komisar Glavnega štaba Boris Kidrič in komandant

81 Prav tam.

82 Godina, *Prekmurje*, 156.

83 Prav tam. Bor je bilo ilegalno ime Filipa Korošca, kasnejšega komandirja Prekmurske čete (op. av.).

84 Godina, *Prekmurje*, 164–70.

85 SI AS 1487, t. e. 22, a. e. 2190, Poročilo Pokrajinskega odbora OF za Štajersko Izvršnemu odboru OF /poslano na CK KPS/ o politični situaciji v Slovenskih goricah in v Prekmurju.

Glavnega štaba Dušan Kveder sta v brzojavki z dne 13. januarja 1945 podala direktive za nadaljnje delovanje v Prekmurju. Poudarila sta nujnost ustanovitve manjših vojaških enot, ki bi štele od pet do petnajst borcev.⁸⁶ Izogibale bi se večjim spopadom in izvajale le diverzantske akcije, to je napadanje iz zased s ciljem pridobiti orožje in izvajati sabotažne akcije. V tej fazi odsvetujeta ustanavljanje večjih vojaških enot, saj je treba najprej vzgojiti vojaški kader. Začasno vodstvo vojaških enot naj bi prevzel politični forum.⁸⁷ Upoštevajoč brzojavko, je Prekmurje v bodoče dobivalo direktive neposredno od Glavnega štaba NOV in POS. Za Glavni štab so bili namreč zelo pomembni obveščevalni podatki, ki so se nanašali na transporte vojaštva po železnici in cestah ter na sestavo in razporeditev enot okupatorja v Prekmurju. V omenjeni brzojavki je bilo poudarjeno prizadevanje za vzpostavitev tekočega prehoda novih borcev v smeri proti Hrvaški in Pohorju.⁸⁸ Omenjena direktiva je bila v skladu s splošno politiko mobilizacije za vojsko sposobnega prebivalstva, da ga okupator ne bi uporabil za krepitev svoje vojaške moči. Nove borce bi čez Hrvaško in Pohorje usmerili na Dolenjsko, saj so bile tam mobilizacijske zmogljivosti že izčrpane, partizanske enote pa zaradi bojev močno okrnjene. Glavni štab je aktiviste v Prekmurju tudi obvestil, da je poslal v Haloze četo s Kozjanskega, in priporočal navezavo stikov ter pošiljanje novih borcev na omenjeno območje. V brzojavki je poudarjen tudi pomen odstranjevanja sodelavcev okupatorja in političnega dela na terenu.⁸⁹

Sledeč omenjenim direktivam Glavnega štaba NOV in POS so aktivisti konec januarja 1945 v Motvarjevskem gozdu s svečanim postrojem borcev ustanovili Prekmursko četo.⁹⁰ Četo so sestavljali čez Muro poslani aktivisti in prekmurski domačini. Komandir čete je postal Filip Korošec, komisar čete pa Franček Mirtič.⁹¹

Prekmurska četa je bojno delovala vse do Porabja. Večina borcev se je v začetku aprila 1945 zbrala v Murski Soboti ter se lotila nalog oblikovanja zaledne vojaške in oblastne organizacije. Četa je z osvoboditvijo dejansko prenehala obstajati.

86 Hribovšek, *Prekmurska brigada*, 54.

87 Političnega foruma v času ustanovitve Prekmurske čete ni bilo. Od odstranitve vodstva KP Prekmurja oktobra 1941 je Prekmurje v organizacijskem pogledu sodilo pod ljutomersko okrožje KPS in OF. Politični forum je bil v Prekmurju ustanovljen ob osvoboditvi. – Prav tam, 55.

88 Godina, *Prekmurje*, 166, 167.

89 Prav tam.

90 Hribovšek, *Prekmurska brigada*, 55.

91 Prav tam, 57. Marjan Žnidarič navaja, da je bil za političnega komisarja določen Jožko Zadavec, a je po njegovem padcu postal komisar Franček Mirtič. – Žnidarič, *Četrta operativna cona*, 691.

Zaključek

Prekmurje je bilo območje, o katerem je imelo osrednje slovensko vodstvo partizanskega gibanja najmanj verodostojnih informacij. Z razbitjem odporiškega gibanja v letu 1941 je postalo to območje še bolj informacijsko in fizično nedostopno. V samem Prekmurju se je v obdobju od druge polovice leta 1941 pa do leta 1944 odporiško gibanje pasiviziralo, madžarski okupator pa je ta čas izkoristil za obračun s preostalimi sodelavci odporiškega gibanja ter za izvajanje represije nad primorskimi kolonisti in Judi; po kapitulaciji Italije je še bolj poostril nadzor na meji in dejansko še bolj izoliral Prekmurje od ostale Slovenije.

Spodbude za oživitev odporiškega gibanja so prišle v letu 1944 s Štajerske. Različna v članku uporabljena poročila aktivistov ugotavljajo enako: oportunistično naravnost prebivalcev, ki potrebujejo seznanitev s cilji partizanskega boja, možnosti političnega dela, problem skrivačev, ki bi jih bilo treba vključiti v partizanske enote, in potrebo po vojaškem razgibanju terena, torej nujnost ustanovitve partizanske enote v samem Prekmurju, kar se je v januarju 1945 tudi zgodilo. Čeprav so se v Prekmurju stvari odvijale, če rečemo poenostavljeno, z zamikom v primerjavi z ostalo Slovenijo, je tudi Prekmurje dalo svoj krvni davek, kar pričajo naslednji podatki.

Prekmurje je v času vojne od 1941 do januarja 1946 utrpelo 1843 žrtev (padlo je 1,9 % prebivalstva te pokrajine), Spodnja Štajerska pa 31.983 žrtev (padlo je 5,4 % prebivalstva te pokrajine). Če kot primer navedemo število žrtev v koncentracijskih taboriščih, vidimo, da je v taboriščih in zaradi posledic le-teh izgubilo življenje 681 Prekmurcev, od tega jih je bilo v taboriščih umorjenih 424, 245 jih je tam umrlo, osem jih je umrlo zaradi posledic, štirje pa so umrli na poti domov iz taborišča.⁹²

Viri in literatura

Arhivski viri

- SI AS – Arhiv Republike Slovenije:
 - SI AS 220 – Komisija pri predsedstvu SNOS za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njegovih pomagačev.
 - SI AS 1277 – Rodbinski fond Edvard Kardelj.
 - SI AS 1487 – Centralni komite Komunistične partije Slovenije (CK KPS).
 - SI AS 1639 – Oblastni komite za Štajersko.
 - SI AS 1680 – Štefan Kuhar.
 - SI AS 1724 – Okrožni odbor Osvobodilne fronte (OF) Ljutomer.
 - SI AS 1851 – Glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije.

⁹² Interna baza podatkov Inštituta za novejšo zgodovino Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju RS med 2. svetovno vojno in neposredno po njej. Ljubljana, 15. 11. 2019, pripravila Marta Rendla.

Literatura

- Deželak Barič, Vida. *Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje 1941–1943*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2007.
- Ferenc, Tone. Nekaj dokumentov o NOB v Prekmurju leta 1941. *Borec* 67, št. 8-9 (1967): 701–12.
- Fujs, Metka. Izhodišča madžarske okupacijske politike v Prekmurju. *Prispevki za novejšo zgodovino* 37, št. 2 (1997): 175–86.
- Godina, Ferdo. *Prekmurje 1941–1945: prispevek k zgodovini NOB*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1980.
- Hribovšek, Mitja. *Prekmurska brigada*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1975.
- Janež, Jože. *Ob mejnikih revolucije*. Murska Sobota: Občinska konferenca ZMS, 1971.
- Kovács, Attila. Represija v Prekmurju med drugo svetovno vojno – primer internacije kolonistov iz okolice Dolnje Lendave v Sárvár. *Prispevki za novejšo zgodovino* 53, št. 1 (2013): 186–200.
- Majcen, Franček. *Prekmurska četa: prispevek k zgodovini NOB v Prekmurju*. Ljubljana: ČZP Enotnost, 1994.
- Novak, Drago, Ivan Orešnik in Herman Šticl. *Pomniki NOB v Slovenskih goricah in Prekmurju*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1985.
- Žnidarič, Marjan. *Četrta operativna cona: pregled zgodovine nacistične okupacije in osvobodilnega boja na slovenskem Štajerskem, Koroškem in v Prekmurju*. Ljubljana: Združenje borcev za vrednote NOB Slovenije, 2014.

Podatkovne baze

- Interna baza podatkov Inštituta za novejšo zgodovino Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju RS med 2. svetovno vojno in neposredno po njej. Ljubljana, 15. 11. 2019. Pripravila Marta Rendla.